

Πολιτική Συμμετοχή: Από το Φιλελεύθερο Κοινωνικό Κράτος

*Νικόλαος Δρακάκης**

Θεωρώντας την πολιτική συμμετοχή ένα ανοικτό και πάντα επίκαιρο ζήτημα στα πλαίσια της κοινοβουλευτικής αστικής δημοκρατίας, ξεκινάμε την προσπάθειά μας με μερικές γενικές, όσο και σύντομες, παρατηρήσεις-οριοθετήσεις του θέματός μας.

Εξετάζεται αρχικά η 'συμμετοχή' στη διάσταση μιας επιλεκτικής θεσμικής λειτουργίας στο χώρο της κοινωνικής συνθετότητας, καθώς και οι διαφορετικές έννοιες της 'μη-συμμετοχής' και της 'πολιτικής αποχής'.

Αναδεικνύεται το πρόβλημα της 'μη-συμμετοχής' κυρίως σε ένα ζήτημα εκδημοκρατισμού της κοινωνίας και του κράτους, στο μέτρο που το φαινόμενο της πολιτικής εξουδετέρωσης του 'πολίτη' συνοδεύει ολόκληρη την ιστορική διαδικασία εκσυγχρονισμού του αστικού κράτους.

Εξετάζεται στη συνέχεια η σχέση πολίτη-πολιτικής-κράτους στο φιλελεύθερο μοντέλο, καθώς και στα πλαίσια του σημερινού κοινωνικού κράτους, σε μια προσπάθεια εξακρίβωσης των βασικών διαφοροποιήσεων των περιεχομένων της πολιτικής συμμετοχής από την πρώτη μορφή κράτους στη δεύτερη.

A. Πολιτική συμμετοχή: ένα ανοικτό ζήτημα.

1. Η θεσμική πολιτική συμμετοχή ως επιλεκτική διαδικασία

Η θεσμοθετημένη πολιτική συμμετοχή δημοκρατικού τύπου, συγκροτείται σε ένα σαφές πλαίσιο 'συμμετοχικών' εξ ορισμού διαδι-

* ΕΜΥ Κοινωνιολογίας στο Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης.

κασίων, ενώ ταυτόχρονα προσλαμβάνει τη διάσταση 'όριου' ποιοτικών διαχωρισμών μεταξύ 'πολιτικού' και 'μη-πολιτικού' πράττειν. Αποκλείεται συστηματικά μ' αυτό τον τρόπο, κάθε έκφραση και έκφραση του 'κοινωνικού' με πολιτική διάσταση που δεν προβλέπεται και δεν εμπίπτει στα δομικά όρια αντοχής/ανοχής του ιστορικά δεδομένου πολιτικού συστήματος.

Η δημοκρατική συμμετοχή μέσα από μια σταδιακή αλλοίωση των ιδεολογικών-πολιτικών της θεμελιώσεων και από μια μετατόπιση του κέντρου βάρους των λειτουργιών της υπέρ του κράτους, (διαφοροποιήσεις ήδη αποκρυσταλλωμένες στη νομική-συνταγματική πραγματικότητα του φιλελεύθερου κράτους Δικαίου¹), όχι μόνο παύει να αντιπροσωπεύει μια «καθ' εαυτή» αξία για το κοινωνικό υποκείμενο, αλλά γίνεται, σήμερα περισσότερο παρά ποτέ, ένας από τους παράγοντες εξισορρόπησης του πολιτικού συστήματος².

Όμως, αν αυτές οι διαπιστώσεις μπορεί να αποτελέσουν μια λίγο-πολύ τεκμηριωμένη «καταγγελία» των περιεχομένων της θεσμικής συμμετοχής, εντούτοις έχουν περιορισμένη αναλυτική εμβέλεια σε ό,τι αφορά τη 'συμμετοχή' σαν ιδιαίτερο πλέγμα μηχανισμών. Είναι αλήθεια ότι οι συγκεκριμένες λειτουργίες και τα περιεχόμενα που προσλαμβάνει η πολιτική συμμετοχή στα πλαίσια του σύγχρονου κράτους, ακυρώνουν τη φιλελεύθερη εκείνη ιδεολογική προβολή που θεωρεί τη συμμετοχή σαν απλό εργαλείο στη διάθεση του πολίτη, ή γενικευμένο συνταγματικό δικαίωμα πολιτικού αυτοκαθορισμού των κοινωνικών υποκειμένων. Από την άλλη πάλι μεριά, η κριτική στη θεσμική συμμετοχή, που αρκείται στην απλή αντι-στροφή των όρων του προβλήματος, αποτελεί επίσης μια ελλιπή προσέγγιση του θέματος.

Με άλλα λόγια, δεν αρκεί να διατυπώνεται η άποψη ότι η 'συμμετοχή' αποτελεί ένα μηχανισμό του κράτους: όχι γιατί κάτι τέτοιο δεν αποδεικνύεται, αλλά γιατί η ίδια η απόδειξη αυτού του γεγονότος δεν μπορεί να συνίσταται στην απλή περιγραφή μιας, αξιωματικά, εργαλειακής σχέσης μεταξύ κράτους και μηχανισμών συμμετοχής. Μια τέτοια προσέγγιση δεν εξαντλεί τα ακριβή περιεχόμενα και τις ιδιαιτερότητες των λειτουργιών της θεσμικής πολιτικής συμμετοχής

1. Θα επανέλθουμε σε άλλο σημείο πιο διεξοδικά στα περιεχόμενα της πολιτικής συμμετοχής στα πλαίσια του φιλελεύθερου κράτους. Για μια εκτεταμένη σκιαγράφηση του θέματος βλέπε και Maurice Duverger, *Institutions politiques et droit constitutionnel I. Les grands systèmes politiques*, Paris, 1955.

2. Πάνω σ' αυτό βλέπε Achille Ardigò, *Crisi di governabilità e mondi vitali Bologna*, N. U. Cappelli, 1982, σ. 9-10.

και κυρίως δεν επιτρέπει την εξακρίβωση των αποτελεσμάτων της στο κοινωνικό στοιχείο.

Δεν πρέπει εξάλλου να διαφεύγει από την οπτική μας το γεγονός ότι αυτό που ονομάζουμε γενικά «πολιτική συμμετοχή θεσμικού τύπου» (εκλογική ή μη) δεν αποτελεί απλώς ένα πλαίσιο αφηρημένων προσδιορισμών της νομικο-ιδεολογικής «σφαιράς» του κράτους, που συγκροτεί ένα σύνολο πολιτικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του πολίτη. Πέρα απ' αυτό, η θεσμική συμμετοχή δομείται (και εκφράζεται μέσα) από ένα σύνθετο και συχνά αντιφατικό πλέγμα θεσμών και μηχανισμών — όπως πολιτικά κόμματα, ιδιωτικές ενώσεις, σωματεία, οργανώσεις κ.ο.κ. — που δεν μπορούν να ανάγονται συλλήβδην σε κρατικούς διαχειριστικούς παράγοντες.

Θα πρέπει λοιπόν να αντιληφθούμε τη θεσμική πολιτική συμμετοχή στη διάσταση μιας σχετικά αυτόνομης «περιοχής», ένα σχετικά διαφοροποιημένο ανοικτό «υποσύστημα» του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού. Οι διασυνδέσεις των μηχανισμών της συμμετοχής με το συγκεκριμένο τύπο-κράτους θα πρέπει κατά συνέπεια να εξετάζονται, αναλύοντας τις σχετικά αυτόνομες λειτουργίες αυτών των μηχανισμών, σε μια προσπάθεια εξακρίβωσης της, κατά περίπτωση, λειτουργικότητάς τους ως προς το πολιτικό σύστημα.

Η σχέση του πολίτη με τους μηχανισμούς συμμετοχής, όπως ήδη αναφέραμε, δεν είναι εργαλειακή. Αλλά ούτε «εξωτερική» είναι η σχέση του δεδομένου συστήματος συμμετοχής με τις ευρύτερες διαδικασίες συγκρότησης της πολιτικής βούλησης του κοινωνικού υποκειμένου. Η συμμετοχή θεσμικού τύπου δεν αποτελεί ένα ανοικτό «διάυλο» επικοινωνίας του πολίτη με το κράτος ή, έστω, ένα απλό μέσο πολιτικής έκφρασης μιας αυτοκαθοριζόμενης υποκειμενικότητας. Αντίθετα, όντας καθιερωμένο σύστημα, η συμμετοχή τείνει να ενσωματώνει σε μια δική της «λογική» την ίδια τη διαδικασία δόμησης της πολιτικής ταυτότητας και της πολιτικής διάστασης των κοινωνικών υποκειμένων.

Σ' αυτή την παρεμβατική της διάσταση η λειτουργία της συμμετοχής συγκροτείται κυρίως σε επιλεκτικές διαδικασίες. Από ένα σύνθετο κοινωνικό χώρο ετερογενών και αντίρροπων πολιτικών περιεχομένων, προκρίνονται — για συμμετοχή — (δηλαδή για θεσμική άρθρωση και έκφραση), τα λειτουργικά ως προς το πολιτικό σύστημα στοιχεία του ή, οπωσδήποτε, τα μη ανταγωνιστικά/εναλλακτικά ως προς την ιστορική φόρμα του κράτους. Βέβαια, σε μια σειρά κατάλληλων/εξορθολογιστικών διεργασιών για τη λειτουργική ως προς το πολιτικό σύστημα αναδιάταξη των κοινωνικών στοιχείων, εμπλέκεται ένα ολόκληρο σύνολο μηχανισμών και θεσμών του κράτους. Ο Claus Offe βεβαιώνει ότι «σε κάθε πολιτικό σύστη-

μα μπορούν να διακριθούν αναλυτικά τουλάχιστον τέσσερα επίπεδα επιλογικών μηχανισμών θεσμικά καθιερωμένων: η δομή, η ιδεολογία, η διαδικασία και η καταπίεση»³. Μας ενδιαφέρει εδώ κυρίως η πρώτη: «κάθε πολιτικό-θεσμικό σύστημα διαθέτει μια ακτίνα δράσης νομικά και πρακτικά καθιερωμένη, που ορίζει ποιες ύλες και ποια δεδομένα μπορούν να αναχθούν σε αντικείμενο της κρατικής πολιτικής [...] η δομή κάθε πολιτικο-θεσμικού συστήματος μπορεί λοιπόν να περιγραφεί σαν ένας μηχανισμός αποκλεισμού θεσμικά ισχυροποιημένος, σαν ένα πρόγραμμα επιλογής που ορίζει προϋποθέσεις και βάζει φράγματα στην πολιτική δράση, καθορίζοντας ένα λίγο-πολύ στενό χώρο στον οποίο «η πολιτική» είναι δυνατή [...] μ' αυτό το νόημα, για παράδειγμα, η επιλεκτική μορφή των διακηρύξεων των βασικών δικαιωμάτων που εγγράφονται στα συντάγματα έγκειται σε ένα αρνητικό πρόγραμμα που δεικνύει τις ύλες με τις οποίες το πολιτικό σύστημα δεν καταπιάνεται»⁴.

Σημαντικό λοιπόν βάρος στις διαδικασίες μετάφρασης στοιχείων και δεδομένων του κοινωνικού (μετάφραση από την οποία θα εξαρτηθεί και η δυνατότητα της θεσμικής τους έκφρασης ή ο θεσμικός τους αποκλεισμός), έχουν οι ίδιοι οι νομικο-συνταγματικοί προσδιορισμοί των πλαισίων της πολιτικής συμμετοχής. Μ' αυτή την έννοια οι ίδιοι αυτοί προσδιορισμοί παίρνουν το χαρακτήρα ενός διττού επιλεκτικού προγραμματισμού: ποσοτικής πρόβλεψης της συμμετοχής από τη μια και ποιοτικής πρόληψης της από την άλλη.

2. Μη-συμμετοχή και αποχή

Οι λειτουργίες επιλογής των θεσμικών πλαισίων πολιτικής συμμετοχής, καθιερώνουν τους όρους «πολιτικής πρόκρισης» στοιχείων και δεδομένων του κοινωνικού, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει και τον ταυτόχρονο προσδιορισμό της «μη-συμμετοχής» σαν ιδιαίτερου χώρου, ή σαν συγκεκριμένης διαδικασίας αποκλεισμού πολιτικών διαστάσεων του κοινωνικού διαφορετικά δυνατών. Στο μέτρο που το σύγχρονο κράτος διεκδικεί την αποκλειστικότητα της συνολικής πολιτικής έκφρασης μιας εκλογικευμένης/ολοκληρωμέ-

3. Βλ. Claus Offe, *Lo stato nel capitalismo maturo*, Milano, ETAS LIBRI, 1977, σ. 134-135 (Ιταλική μετάφραση οκτώ μελετών και διαλέξεων του C. Offe της περιόδου 1969-1976, γύρω από τα δομικά προβλήματα του καπιταλιστικού κράτους).

4. Claus Offe ό.π., σ. 135. Η μελέτη αυτή του C. Offe με τίτλο *Klassenherrschaft und politisches System. Die Selektivität politischer Institutionen*, αποτελεί το τρίτο κεφάλαιο στο έργο του *Strukturprobleme des Kapitalistischen Staates* Frankfurt, Schrakapm Verlag, 1972.

νης κοινωνίας⁵, η «μη-συμμετοχή» προσλαμβάνει μια σαφή εξωκρατική διάσταση, και παραμένει κατά συνέπεια α-προσδιοριστή, πολιτικά και θεσμικά ανυπόστατη. Οι όποιες διαρθρώσεις της δεν αφορούν το πολιτικό στοιχείο εφόσον θεωρούνται σαν μη εκλογικευμένα/μη εκλογικεύσιμα «περιθώρια» του κοινωνικού χώρου⁶. Ουσιαστικά, η θεσμική α-προσδιοριστία των κοινωνικών χώρων του πολιτικού γίνεσθαι, αποτελεί μια πρωτεύουσα έκφραση τόσο της διαδικασίας συμπίεσης της ιδιαίτερης πολιτικής φόρτισης αυτών των χώρων, όσο και της διαδικασίας αλλοίωσης/υποβάθμισης του ίδιου του κοινωνικού χαρακτήρα της πολιτικής.

Η προσπάθεια υπαγωγής του γενικότερου ζητήματος της «μη-συμμετοχής» στο ειδικό φαινόμενο της πολιτικής αποχής (προσπάθεια που επιχειρείται από πλευράς πολιτικού συστήματος), δεν μπορεί να εκληφθεί σαν μια θεσμική αναγνώριση του προβλήματος. Αντίθετα: οι όποιες αναφορές του πολιτικού συστήματος στο φαινόμενο της πολιτικής αποχής που ανάγουν την τελευταία σε κατεξοχήν ζήτημα «μη-συμμετοχής», αποτελεί απλή μετάθεση του θέματος που δεν αναιρεί τις προηγούμενες διαπιστώσεις μας γύρω από την α-προσδιοριστία του φαινομένου της μη-συμμετοχής⁷.

Πέρα από τις όποιες κοινωνικές εκπορεύσεις του φαινομένου της αποχής και τις πιθανές συνδιαρθρώσεις της με το καθαυτό γε-

5. Η αντίληψη που βλέπει στο κράτος τον απόλυτο εκφραστή μιας εκλογικευμένης κοινωνίας, βρίσκει το πιο ψηλό σημείο επεξεργασίας της στο Hegel: το σύγχρονο πολιτικό κράτος θεμελιώνεται μόνο σαν εκλογίκευση του υποκειμένου και σαν ολοκλήρωση/οργάνωση της κοινωνίας σε ένα ανώτερο επίπεδο. Μ' αυτή την προϋπόθεση, το κράτος αποτελεί συγκεκριμένη πρόθεση και σταθερό σκοπό του υποκειμένου, ενώ η «κρατικότητα» ενυπάρχει στις φόρμες μιας γενικευμένης κοινωνικής γνώσης, όχι σαν αναγνώριση μιας αφηρημένης πρωταρχικότητας του «πολιτικού», αλλά με το νόημα μιας ποιοτικά ανώτερης δόμησης της κοινωνίας των πολιτών. Ό,τι εξακολουθεί να αρθρώνεται έξω από αυτό το συνδυασμό φόρμα-γνώσης/φόρμα-κράτους, αφορά αρνητικά υπολείμματα («όχλο»), μη εκλογικεύσιμα στα πλαίσια της εγελιανής διαλεκτικής.

6. Βλέπε, Massimo Cacciari, *Dialettica e critica del politico*, Milano Feltrinelli, 1978, καθώς και Francesco Fistetti, *Forma-stato e Forma-partito* στο περιοδικό *Aut-Aut*, N. 169, Ιαν.-Φεβρ., 1979.

7. Σε αντίθεση με το φαινόμενο της μη-συμμετοχής, η ανίχνευση του οποίου απαιτεί την αναλυτική έρευνα ιστορικοκοινωνικών διαδικασιών, η αποχή μπορεί να προσδιορίζεται, κατά περίπτωση, με τα εργαλεία της εμπειρικής έρευνας. Η ίδια η τυπική σαφήνεια των θεσμικών πλαισίων έκφρασης της πολιτικής συμμετοχής, ενώ δεν προσδιορίζει αυτόματα τη μη-συμμετοχή, αποτελεί εν τούτοις τον κύριο γνώμονα ανίχνευσης και εμπειρικής καταγραφής της έκτασης της πολιτικής αποχής.

γονός της 'μη-συμμετοχής'⁸, αποχή και «μη-συμμετοχή» συνιστούν φαινόμενα με διαφορετικά περιεχόμενα και διαφορετικές προεκτάσεις. Η πολιτική (κυρίως εκλογική) αποχή συγκροτεί κατά βάση ένα πρόβλημα νομιμότητας για το πολιτικό σύστημα, στο βαθμό που η έκτασή της μπορεί να προκαλέσει σημαντικές αναστατώσεις στα λειτουργικά επίπεδα συμμετοχής, εμπλέκοντας σε διαδικασίες απονομιμοποίησης βασικούς θεσμούς του κράτους (όπως ο θεσμός της εκπροσώπησης, κοινοβούλιο, κυβέρνηση κ.ά.) ή έχει γενικότερες επιπτώσεις στην ελαστικότητα της πολιτικής αγοράς και στην αναπαραγωγή της πολιτικής κυριαρχίας.

Η 'μη-συμμετοχή' αντίθετα, στο μέτρο που αποτελεί προϊόν μιας συστηματικής συμπίεσης του πλουραλισμού των κοινωνικών μερών και της συνθετότητας των πολιτικών τους περιεχομένων, θέτει μια σειρά ανοιχτών προβλημάτων γύρω από τη σχέση του 'κοινωνικού' με το 'πολιτικό' και καταγράφεται σαν γενικότερο και μονιμότερο πρόβλημα, εκδημοκρατισμού της κοινωνίας και του κράτους. Η ίδια η συμμετοχή εξάλλου συνδέεται με την προοπτική της δημοκρατίας κατά τρόπο άμεσο. Η πολιτική συμμετοχή, σημειώνει ο Habermas «αποκτά τη δική της ακριβή λειτουργία μόνο στο μέτρο που η δημοκρατία γίνεται αντιληπτή σαν ιστορική διαδικασία»⁹.

3. Κράτος και Δημοκρατία

Η δημοκρατία πράγματι, πέρα από μια κρατική φόρμα ιστορικά καθορισμένη, αποτελεί μια σύνθετη, ανοιχτή κοινωνικο-πολιτική διαδικασία. Είναι βέβαια απολύτως νόμιμο ο καθένας να επενδύει σ' αυτή τη διαδικασία ανάλογα με τη δική του οπτική και να διαβλέπει σ' αυτήν περιεχόμενα και προεκτάσεις (θετικές ή αρνητικές) ανάλογα με το δικό του σύστημα αξιολόγησης. Γίνεται όμως εδώ αναγκαία μια επισήμανση. Πέρα από το υποκειμενικό στοιχείο, η ιστορική δυναμική της δημοκρατίας δεν μπορεί να συλλαμβάνεται μεταϊστορικά. Οι εκβάσεις της, μεσοπρόθεσμες ή μονιμότερες, δεν κατοχυρώνονται μέσα από οποιαδήποτε φιλοσοφική αντίληψη της ι-

8. Βέβαια, πέρα από μια συγκεκριμένη «ποσότητα», ανιχνεύσιμη εμπειρικά, η αποχή έχει τα δικά της σύνθετα κοινωνικά περιεχόμενα και τις δικές τις πολιτικές προεκτάσεις. Διαφωτιστικές γύρω από αυτό το θέμα είναι οι παρατηρήσεις του Πανταζή Τερλεξή στο βιβλίο του, *Πολιτική Συμμετοχή στο Σύγχρονο Κράτος*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, (χ.χ.).

9. Jurgen Habermas *Riflessioni sulla partecipazione politica*, στου ίδιου *Cultura e critica*, Torino, Einaudi, 1980, σελ. 9.

στορίας, και ούτε βέβαια από την αφηρημένη ιδέα που θέλει τη δημοκρατία να ενέχει, σαν αξία, μια αυτονόητη «οικουμενικότητα», ή που τη θεωρεί μια φυσική ροπή της ανθρωπότητας...

Η όποια λοιπόν πρόσληψη της δημοκρατίας σαν ιστορικό process δεν έχει ήδη — δεν μπορεί να έχει — αξιολογικό περιεχόμενο ως προς τα αποτελέσματά του. Εξάλλου, μέχρι σήμερα, πέρα από τη διαπίστωση της ιστορικής κίνησης της δημοκρατίας (πράγμα ήδη αρκετά δύσκολο στη σύλληψή του), η «συγκεκριμένη πρόβλεψη», δεν αποτέλεσε ποτέ την άλλη μακρο-προοπτική της δημοκρατίας, αλλά μάλλον την άλλη όψη της κρίσης της.

Δεν θα επεκταθούμε εδώ στις διαστάμενες αντιλήψεις γύρω από την ουσία της δημοκρατίας, ή στις διαφορετικές απόψεις γύρω από τα περιεχόμενα της δημοκρατικής συμμετοχής του πολίτη στα πλαίσια του σύγχρονου κράτους. Αλλά είτε αντιληφθούμε τη δημοκρατία σαν πολιτική μέθοδο (μια τεχνική διακυβέρνησης που διέπεται από ένα σύνολο κανόνων παιχνιδιού), είτε την κατανοήσουμε σαν ιστορικό προϊόν των βασικών ρευμάτων της νεο-κλασικής κοινωνικής φιλοσοφίας και της θεωρίας του κράτους Δικαίου¹⁰ ή, ακόμα, σαν ιδιαίτερη ιστορική σύνθεση λόγου και πράξης¹¹, ένα στοιχείο φαίνεται να αποτελεί κοινό τόπο: υπάρχει πάντα στα πλαίσια της δημοκρατίας μια κατηγορία ανοιχτών ζητημάτων, συναφών τόσο με τις ιδεολογικές-θεωρητικές θεμελιώσεις της, όσο και με τη συγκεκριμένη ποιότητα της λειτουργίας της. Μεταξύ άλλων, ζητήματα όπως η δημοκρατική πολιτική συμμετοχή και το ευρύτερο πεδίο σχέσεων του πολίτη με το κράτος, ενώ προβάλλονται για ολόκληρες ιστορικές περιόδους σαν οριστικά διευθετημένα, αποχτούν κατά καιρούς (ή επαναποχτούν) μια δική τους ξεχωριστή ένταση και επικαιρότητα. Η επανατοποθέτηση, με νέους σχετικά όρους, τέτοιων προβλημάτων βάζουν υπό αμφισβήτηση (και κρίση) τις συγκεκριμένες ιστορικές υπερβάσεις τους, όπως αυτές συμπυκνώθηκαν και αποδόθηκαν με τις μέχρι σήμερα φόρμες-κράτους και τύπους-πολιτικής της σύγχρονης αστικής εποχής.

Αναδεικνύονται έτσι, στο εσωτερικό τέτοιων διαδικασιών, οι εγγενείς αντιφάσεις της σύγχρονης δημοκρατίας που δεν μπορούν πλέον να ανάγονται αόριστα στις γενικευμένες λογικές των κλασι-

10. Σχετικά μ' αυτή την αντίληψη βλέπε και την συστηματικοποίηση που επιχειρείται στο, N. Bobbio-M. Bovero, *Società e stato nella Filosofia politica moderna: Modello Giusnaturalistico e modello Hegelo-marxiano*, Milano, Il saggiaatore, 1979.

11. Πάνω σ' αυτό βλέπε και Giovanni Sartori, *La politica, logica e metodo in Scienze sociali*, Milano, SugarCo edizioni, 1980.

κών διαλεκτικών σχημάτων θεωρία/πράξη, ιδεολογία/πραγματικότητα κ.ο.κ., αλλά παίρνουν το νόημα συγκεκριμένων «κόμβων» που ζητούν νέου τύπου επίλυση.

Η σχέση πολίτη-πολιτικής-κράτους αποτελεί στο σύνολο της, μέχρι και σήμερα, ένα άλυτο θεωρητικό και πρακτικό κόμβο, που συνοδεύει και σημασιοδοτεί ολόκληρο το προτσές εκδημοκρατισμού του σύγχρονου κράτους¹². Οι βασικές αντιφάσεις που εξακολουθούν να χαρακτηρίζουν τη σύγχρονη πολιτική συμμετοχή επικεντρώνονται σε δύο κυρίως άξονες. Ο πρώτος: Ενώ η πολιτική συμμετοχή δημοκρατικού τύπου είναι αποκλειστικό προϊόν της σύγχρονης εποχής και αποτελεί άρρηκτο και ιδιοποιό χαρακτηριστικό του «αστισμού» (εκλαμβάνόμενου σαν γενικότερο ιστορικο-κοινωνικό φαινόμενο και όχι απλώς σαν ιδεολογία), η πολιτική εξουδετέρωση της μάζας των πολιτών εγγράφεται σαν ένα ταυτόχρονο και μονιμότερο γεγονός στα πλαίσια του καπιταλιστικού κοινωνικού σχηματισμού. Ο δεύτερος: Η διαδικασία εκδημοκρατισμού — εκκοινοβουλευτισμού του σύγχρονου κράτους δεν συνέπεσε με (αλλά ούτε προϋπέθεσε ή σηματοδότησε εκ των υστέρων), μια αντίστοιχη διαδικασία εκδημοκρατισμού της κοινωνίας.

Δεν μας ενδιαφέρει ωστόσο εδώ η καταγγελία της αντίθεσης, όσο η εξακρίβωση των επιπέδων και των μορφών της σύνθεσης των παραπάνω αντιφάσεων έτσι όπως επιχειρήθηκε μέχρι σήμερα.

Η συμβίωση μιας λαϊκής-δημοκρατικής διάστασης της πολιτικής με το γεγονός της καθήλωσης και εξουδετέρωσης του πολίτη στη βάση μιας κοινωνικής δομής αυστηρών ιεραρχήσεων και ανισοτήτων, αποτελεί ένα σύνθετο ζήτημα διαρκών και πολυεπίπεδων ανασυνθέσεων. Εντελώς σχηματικά θα παρατηρούσαμε ότι σε επίπεδο θεωρίας και Δικαίου οι απαντήσεις που επιχειρήθηκαν εντάσσονται σε ένα γενικότερο πλαίσιο οριοθέτησης/εναρμόνησης των σχέσεων μεταξύ της «κοινωνίας των πολιτών» και της «πολιτικής κοινωνίας» (κράτους). Διατηρούνται έτσι και αναπαράγονται τα βασικά διχοτομικά μοντέλα ερμηνείας του αστικού κοινωνικού σχηματισμού μέσα από τις διακρίσεις της «δημόσιας» και «ιδιωτικής σφαίρας», «πολιτικού» και «μη πολιτικού στοιχείου», οικονομίας και πολιτικής κ.ο.κ. Τα ίδια διχοτομικά σχήματα θα εγγραφούν, κατά ιδιαίτερο τρόπο, στη θεσμικο-πολιτική πραγματικότητα και θα επηρεάσουν καταληκτικά τις λογικές διάρθρωσης των κλασικών φιλελεύθερων κοινωνιών του 19ου αιώνα.

Σε πολιτικό επίπεδο οι διευθετήσεις των βασικών αντιθέσεων

12. Augusto Illuminati, *Gli inganni de Sarastro*, Torino, Einaudi, 1978.

της πολιτικής συμμετοχής, που προαναφέραμε, εκφράζονται από τις μέχρι σήμερα ιστορικές μορφές που προσέλαβε το κράτος κατά τη διαδικασία εκσυγχρονισμού του. Θα παραβλέψουμε εδώ τις απολυταρχικές, μοναρχικές και καισαρικές μορφές κράτους, όπου το πρόβλημα της συμμετοχής έπαιρνε μια εντελώς διαφορετική διάσταση. Μας ενδιαφέρουν ιδιαίτερα οι περιπέτειες της πολιτικής συμμετοχής στα πλαίσια των δύο μεγάλων ιστορικών παραδειγμάτων κράτους της σύγχρονης εποχής: στο φιλελεύθερο αστικό κράτος Δικαίου και το κοινωνικό κράτος των ημερών μας.

B. Ο εκδημοκρατισμός του κράτους σαν α-πολιτικότητα της κοινωνίας

Σαν κοινωνική φιλοσοφία και θεωρία ο φιλελευθερισμός ανάγει σε κύριο άξονα του προβληματισμού του το άτομο, και τις προϋποθέσεις για την ελεύθερη ανέλιξη του ανθρώπου στον κοινωνικό και οικονομικό χώρο. Οικονομική άνοδος, συν κοινωνικό γόητρο και προσωπική ευτυχία, δια μέσου της ελεύθερης διάθεσης και αξιοποίησης των μέσων και των ατομικών ικανοτήτων του, συγκροτούν το βασικό πλαίσιο στόχων και ιδανικών προς το οποίο θα έτεινε το «φιλελεύθερο άτομο». Τέτοιοι γενικότεροι στόχοι βρίσκουν τον αντικειμενικό χώρο συγκεκριμενοποίησης και πραγμάτωσής τους, στις «ίσες για όλους ευκαιρίες» που παρέχονται αποκλειστικά στα πλαίσια μιας αυτονομημένης και αυτορρυθμιζόμενης «κοινωνίας των πολιτών». Οι σχέσεις που αναπτύσσονται στο εσωτερικό αυτής της κοινωνίας υπάγονται κυρίως σε προσωπικές επιλογές και καθορίζονται από το ατομικό συμφέρον. «Η κοινωνία μας παρουσιάζεται σαν ένα ευρύ, αν και περιορισμένο, πλήθος ατόμων, το καθένα από τα οποία έχει σαν σημείο αναφοράς τον εαυτό του, εμψυχώνεται από το δικό του προσωπικό συμφέρον, δρα κατά δική του πρωτοβουλία, και έχει με άλλα όμοια άτομα σχέσεις που ανάγονται σε δικές του προσωπικές επιλογές»¹³.

Θεωρημένο αυστηρά σε μια ιδιωτική διάσταση το «φιλελεύθερο άτομο» καθαιρείται κυρίως σε 'homo economicus'. Οχυρωμένος ο άνθρωπος στην ιδιωτική του σφαίρα έρχεται σε σχέση με τους ομοίους του υπακούοντας στις προσωπικές του επιθυμίες, αλλά κυρίως υποκύπτοντας στους αυτοματισμούς της ανοιχτής αγοράς σε έ-

13. O. Gianfranco Poggi, *La vicenda dello stato moderno*, il Mulino, Bologna 1978, σελ. 173.

να σύστημα ελεύθερου ανταγωνισμού. Η ελεύθερη αγορά, το «αόρατο χέρι» του Smith, ανταποκρίνεται στην ιδέα ενός φυσικού, αυτοματοποιημένου και αναγκαίου μηχανισμού. Το σύστημα του ελεύθερου ανταγωνισμού θεωρείται αυτόνομο, ικανό για αυτο-αναπαραγωγή δίχως έξω-οικονομικές παρεμβολές. Η φιλελεύθερη θεωρία υπογραμμίζει την «εξωτερικότητα» της πολιτικής σε σχέση με την οικονομική δομή, προτείνοντας ουσιαστικά τον ανταγωνισμό στα πλαίσια της ελεύθερης αγοράς σαν σύστημα ζωής. Κατά συνέπεια η ανοιχτή συνεργασία του δημόσιου με τον ιδιωτικό τομέα θεωρείται γενικά μια απειλή για την ιδιωτική πρωτοβουλία, ένας ανυπόφορος περιορισμός των ατομικών μέσων¹⁴. Οι αποφάσεις στις συνθήκες της ελεύθερης αγοράς δεν θα πρέπει να υπόκεινται σε κανενός είδους βία, και δεν μπορούν να περιορίζονται από το κράτος. Η έννοια της «ελευθερίας» παίρνει εδώ το σαφές νόημα της ελεύθερης διάθεσης της ατομικής ιδιοκτησίας καπιταλιστικού τύπου, αλλά δεν πρόκειται να επεκταθούμε εδώ σ' αυτό.

Εκείνο που προς το παρόν μας ενδιαφέρει είναι ότι η αναπαραγωγή των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων επαφίεται στους ιδιώτες, στο βαθμό (και με την έννοια) που η «κοινωνία των πολιτών» προδιαγράφεται, από το φιλελεύθερο μοντέλο, σαν μια «σφαίρα» διαφύουσα από την πολιτική.

Η κοινωνική σχέση υφίσταται μια συστηματική απο-πολιτικοποίηση των περιεχομένων της στο μέτρο που προβάλλεται σαν ένα αποκλειστικό απαύγασμα αυτοματοποιημένων και ανώνυμων αποφάσεων στις διαδικασίες ελεύθερης ανταλλαγής μεταξύ «ίσων ατόμων». Στην κοινωνία των πολιτών δεν υπάρχουν, δεν μπορούν και δεν πρέπει να υπάρχουν, πολιτικές σχέσεις, αλλά σχέσεις οικονομικής συναλλαγής, όχι πολιτική δράση αλλά οικονομική δραστηριότητα. Η κοινωνική σχέση υποβιβάζεται σε μια σχέση στενά οικονομική, ενώ η αυτονομία της κοινωνίας αποκτά το ακριβές περιεχόμενο της απολιτικότητας των σχέσεων στο εσωτερικό της.

Παράλληλα οι βαθιές τομές στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου αντανακλούν, κατά τη φιλελεύθερη εποχή, ακριβώς το φαινόμενο της ιδιωτικοποίησης της αστικής δημόσιας σφαίρας. Υπογραμμίζει ο Habermas: «η αντίληψη της νομικής διαπραγμάτευσης σαν συμβόλαιο θεμελιωμένο στην ελεύθερη διακήρυξη της βούλησης, σκιαγραφεί τη διαδικασία συναλλαγής των ιδιοκτητών σε ελεύθερο ανταγωνισμό. Ταυτόχρονα ένα σύστημα ιδιωτικού Δικαίου που καθαι-

14. Πάνω σ' αυτό βλ. και Πανταζή Τερλεξή, «Δημόσιος και ιδιωτικός τομέας: Εννοιολογικές και λειτουργικές ασυμμετρίες κοινωνικής οργάνωσης», στο *Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τ. 1, Νοέμβριος, 1989.

ρεί τις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών σε ιδιωτικά συμβόλαια προϋποθέτει σαν καθοριστικές τις σχέσεις ανταλλαγής που διαμορφώνονται σύμφωνα με τους νόμους της ελεύθερης αγοράς. Με τις κωδικοποιήσεις του ιδιωτικού Δικαίου αναπτύσσεται ένα σύστημα κανόνων που εγγυάται, κατά στενή έννοια, μια ιδιωτική σφαίρα, δηλαδή ένα σύνολο σχέσεων μεταξύ ιδιωτών απελευθερωμένων από υποχρεώσεις στρώματος ή κράτους»¹⁵.

Από την άλλη πλευρά, σε θεσμικοπολιτικό επίπεδο, ο διαχωρισμός μεταξύ δύο αυτόνομων χώρων (κοινωνικού και πολιτικού), γίνεται παράγοντας κεφαλαιώδους σημασίας τόσο για την πολιτική νομιμότητα του φιλελεύθερου κράτους όσο και για τη μορφή και τα περιεχόμενα της πολιτικής συμμετοχής στα πλαίσιά του.

Αυτός ο διαχωρισμός επιτρέπει στην κοινωνία των πολιτών να παρουσιάζεται σαν η πηγή της κρατικής κυριαρχίας και ταυτόχρονα σαν περιορισμός της εξουσίας του κράτους, αντιπαραθέτοντας σ' αυτό τη δική της αυτονομία και το δικό της Λόγο. Παράλληλα, ο ίδιος διαχωρισμός, επιτρέπει στο κράτος να οριοθετεί τη σχέση του με τη μάζα των πολιτών στη βάση των γενικευμένων αρχών της «ισότητας» και της «ελευθερίας». Βέβαια, μόνο η δόμηση μιας αυτόνομης δικαιο-πολιτικής «σφαίρας» θα επέτρεπε την αναγωγή του φιλελεύθερου οικονομικοκοινωνικού ατόμου, σε 'ελεύθερο' και 'ισονομούμενο' πολίτη του φιλελεύθερου κράτους Δικαίου. Το «κοινωνικό είναι» και το «πολιτικό είναι» προβάλλονται σαν δύο εντελώς διαφοροποιημένες διαστάσεις του ατόμου, ενώ μεταξύ κράτους και ατόμου εγκαθιδρύεται μια «νεκρή» πολιτικοθεσμικά ζώνη: η κοινωνία των πολιτών. Προαποκλείεται έτσι σε πολιτικό επίπεδο κάθε αναφορά στις αντικειμενικές κοινωνικοοικονομικές συνθήκες ύπαρξης του πολίτη, ή γενικότερα στην ιεραρχική δόμηση της κοινωνίας. Παρόμοιες κατηγορίες υποβαθμίζονται συστηματικά σε οικονομικοκοινωνικές ποιότητες, αυτόματα αποβαλλόμενες από το χώρο της πολιτικής και των κρατικών αρμοδιοτήτων.

Στο μέτρο που οι σχέσεις μεταξύ «κοινωνίας των πολιτών» και «πολιτικής κοινωνίας» αποτελεί ένα ζήτημα δικαϊκών διευθετήσεων και συνταγματικών εγγυήσεων των αντίστοιχων αυτονομιών τους, ο νόμος ανάγεται στο σημαντικότερο και μονιμότερο σημείο επαφής του μέσου πολίτη με το φιλελεύθερο κράτος. Μέσα από τις γενικευμένες αρχές της «ελευθερίας» και της «ισότητας» ο νόμος αποκτά ένα οικουμενικό χαρακτήρα και παρουσιάζεται σαν «η γενική

15. J. Habermas, *Storia e critica del opinione pubblica*, Bari Laterza, 1977, σελ. 94-97.

βούληση» στο χώρο του κράτους Δικαίου. Το φιλελεύθερο κράτος προβάλλεται έτσι σαν ο εκφραστής της θέλησης εκείνου του κοινωνικού σώματος που, στην ολότητά του, αποτελεί το «έθνος». Η λαϊκή διάσταση του κράτους και η νομιμοποίησή του σαν τέτοιο, προϋποθέτει τη νομικο-τυπική αποστασιοποίηση της άσκησης της κρατικής εξουσίας από την πραγματικότητα της κοινωνικο-οικονομικής δομής και την πολυπλοκότητα των κοινωνικών σχέσεων. Ο εκδημοκρατισμός-εκκοινοβουλευτισμός του κράτους προϋποθέτει τη θωράκιση της αυτονομίας του. Η πολιτική συμμετοχή καθιερώνεται σαν γενικευμένο συνταγματικό δικαίωμα μονάχα εφόσον η ίδια η πολιτική οριστεί σαν μια αποκλειστική δραστηριότητα του κράτους. Ταυτόχρονα βέβαια η κρατική πολιτική στα πλαίσια του φιλελεύθερου κράτους προβάλλεται να έχει περιορισμένες αρμοδιότητες αναλαμβάνοντας καθήκοντα γενικού διακανονισμού, στοχεύοντας στο «κοινό καλό», στην ειρήνη και την κοινωνική ασφάλεια.

Ως γνωστό, ο φιλελευθερισμός στο σύνολό του σκιαγραφείται σαν η κατεξοχή «τεχνική» περιορισμού της κρατικής εξουσίας¹⁶, αλλά υπάρχουν ήδη οι αντικειμενικές προϋποθέσεις και οι συγκεκριμένες ενδείξεις παρέμβασης του κράτους στην οικονομία και εξάπλωσης της εξουσίας του στην κοινωνία. Ο φιλελευθερισμός διακυρήττει την οικονομική ελευθερία αλλά ταυτόχρονα δομεί οργανικές σχέσεις μεταξύ των μηχανισμών της οικονομικής παραγωγής και τις ευρύτερες πολιτικο-διοικητικές δραστηριότητες του κράτους. Διακηρύσσεται παράλληλα η ιδέα της αυτονομίας του κοινωνικού χώρου αλλά καθίσταται αναγκαία η πολιτική διεύθυνση των κοινωνικών διαδικασιών και των κοινωνικών σχέσεων.

Φυσικά μπροστά στα εμπειρικά δεδομένα του κρατικού παρεμβατισμού, με τις ανάγκες πολιτικής υποστήριξης ολόκληρης της παραγωγικής διαδικασίας από τη μια και διεύθυνσης των κοινωνικών σχέσεων από την άλλη, η φιλελεύθερη σκέψη αντιστρέφει το πρόβλημα. Το ζήτημα δεν τοποθετείται με όρους κρατικού παρεμβατισμού αλλά προβάλλεται σαν το ιδιαίτερο πέρασμα/διάχυση της «κοινωνίας των πολιτών» στο πολιτικό κράτος. Το πρόβλημα της κοινωνικής διευθέτησης συγκροτεί, από την οπτική γωνία του φιλελεύθερου κράτους, ένα ζήτημα θεσμοθέτησης της «δημόσιας σφαίρας» και της «κοινωνίας των πολιτών» σαν ομογενοποιημένες ολότητες. Μέσα ακριβώς από την ανάληψη της 'ολότητας' του κοινωνικού στοιχείου σε μια διαδικασία ανασύνθεσής του σε πολιτικό

16. Giovanni Sartori, *Liberalismo e democrazia*, στο G. Sartori-R. Dahrendorf, *Il cittadino totale*, Guerini, 1977 σελ. 24-28.

επίπεδο, η θεσμοθέτηση της επιβάλλεται σαν βασικός παράγοντας και ένδειξη εκδημοκρατισμού του κράτους. Σαν ιστορικό αποτέλεσμα όμως ή τέτοιου τύπου θεσμοθέτηση συνέπεσε ουσιαστικά με τη διαδικασία απο-πολιτικοποίησης της «κοινωνίας των πολιτών». Με άλλα λόγια, διαμέσου της θεσμοθέτησης που επιχειρείται, το κοινωνικό γίνεται φόρμα-κράτους ενώ ταυτόχρονα υποβαθμίζεται σε περιοχή και όργανο του κράτους. Σημειώνει ο Massimo Cacciari: «Δια-περνώντας μεταλλαζόμενη στη μορφή κράτους, η «κοινωνία των πολιτών» φτάνοντας στην πλήρη εξάρθρωση των περιεχομένων της αποδεικνύει-πραγματώνει την αλήθεια της, γίνεται επιτέλους η αλήθεια της»¹⁷.

Η κοινωνία, όπως σκιαγραφείται στο φιλελεύθερο μοντέλο αποβάλλει από το εσωτερικό της και μεταφέρει τα πολιτικά της περιεχόμενα στα περιθώριά της: το κράτος. Έτσι, η αντίληψη του μονοπώλιου της πολιτικής από το κράτος δεν αποτελεί απλώς μια εικόνα που το ίδιο το κράτος καλλιεργεί για τον εαυτό του, αυτοπροβαλλόμενο σαν ο μοναδικός 'τόπος' της πολιτικής, αλλά πρόκειται για μια διάσταση που η ίδια η αστική κοινωνία προσδίδει στο κράτος. Η αστική κοινωνία παρατηρεί ο Habermas: «βρίσκει στο κράτος τη δική της κατάλληλη πολιτική δομή: μια δομή που της επιτρέπει να παραμείνει η ίδια απολίτικη»¹⁸.

Γίνεται λοιπόν προφανής η ποιότητα και η έκταση των σχέσεων πολίτη-πολιτικής-κράτους στα πλαίσια της φιλελεύθερης εποχής. Η πολιτική εξουδετέρωση της μάζας των πολιτών, σ' αυτή την περίοδο, συντελείται μέσα από μια πρόδηλη θεσμική απολιτικοποίησή του. Αυτή θεμελιώνεται βασικά στην ιδιωτικοποίηση/αποπολιτικοποίηση των κοινωνικών σχέσεων, και στην ιδιαίτερη τεχνικοποίηση του Δικαίου.

Γ. Ο επαναπροσδιορισμός του πολιτικού

Από τις αρχές του αιώνα μας, αναδύονται ήδη τα στοιχεία εκείνα που θα σηματοδοτήσουν αργότερα ριζικές κοινωνικοπολιτικές διαφοροποιήσεις στο χώρο των καπιταλιστικών κοινωνικών σχηματισμών.

Το φαινόμενο του κοινωνικού κράτους ενσαρκώνει μια από τις σημαντικότερες στιγμές αυτής της ιστορικής διαδικασίας. Με το γεγονός του κοινωνικού κράτους βρισκόμαστε μπροστά σε μία κοι-

17. Massimo Cacciari, *Dialettica...* ό.π. σελ. 13.

18. J. Habermas, *Riflessioni* ό.π. σελ. 9.

ωνικοπολιτική σύνθεση, που χαρακτηρίζεται από την ιδιόζουσα σύζευξη των τυπικών παραδοσιακών στοιχείων της κλασικής φιλελεύθερης εποχής με τα πιο προωθημένα και ιστορικά ανέκδοτα συστατικά της πιο πρόσφατης φάσης οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης. Όμως αυτό ακριβώς το γεγονός της συνύπαρξης του καινούργιου σε παλιές φόρμες και σχήματα, προσδίδει σε όλα τα σύγχρονα κοινωνικοπολιτικά φαινόμενα ένα βαθιά αντιφατικό χαρακτήρα. Ανάλογη αντιφατικότητα χαρακτηρίζει σ' αυτή την περίοδο και το ζήτημα της πολιτικής συμμετοχής.

Η πραγματικότητα του κοινωνικού κράτους προωθεί μια αντικειμενική και αναγκαία κοινωνικοποίηση της πολιτικής, που χάνει πλέον οριστικά το φιλελεύθερο φωτοστέφανο μιας «τέχνης» αριστοκρατικά απομονωμένης από την «πεζότητα» του κοινωνικού. Όμως η «έφοδος» των μαζών στην πολιτική ή δεν επιχειρείται ή όπου επιχειρείται αποτυγχάνει.

Πολλαπλασιάζονται, είναι αλήθεια, οι χώροι «γένεσης» της πολιτικής, βασικά όμως αυτό οφείλεται στον πολλαπλασιασμό των χώρων εφαρμογής της κρατικής πρακτικής. Η κρατική πολιτική παρέμβαση εκδηλώνεται σε τομείς του κοινωνικού, των οποίων η ρύθμιση δεν μπορεί πλέον να επαφίεται ούτε στις γενικές εγγυήσεις που παρέχει ο δικαιοκός διακανονισμός, αλλά ούτε στους αυτοματισμούς διαφοροποιημένων περιοχικών δομών, όπως η οικονομία, η αγορά κ.ο.κ.

Τα βασικά αντικειμενικά στοιχεία που καθιστούν αναγκαία τη νέα — σε έκταση και ποιότητα— παρέμβαση του κράτους αφορούν τις αντίστοιχες μ' αυτήν περίοδο κοινωνικοοικονομικές διαφοροποιήσεις. Το επίπεδο βιομηχανικής ανάπτυξης και συσσώρευσης του κεφαλαίου, η ολιγοπωλιακή οργάνωση των εσωτερικών και διεθνών αγορών και παράλληλα τα νέα επίπεδα κοινωνικής συνθετότητας και σύγκρουσης, είναι οι κύριοι άξονες γύρω από τους οποίους δομείται το νέο κοινωνικό κράτος. Μέσα στις νέες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, που διαμορφώνονται ήδη από την περίοδο του μεσοπολέμου, το «ελάχιστο» φιλελεύθερο κράτος με τις ήπιες μορφές παρέμβασής του στην οικονομία και το πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων αποδεικνύεται όχι μόνο ανεπαρκές, αλλά ιστορικά ξεπερασμένο.

Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του είκοσι εκδηλώνεται μια πολύπλευρη κρίση του φιλελεύθερου κράτους που συμπίπτει ουσιαστικά με την αποστέωση της ίδιας της ιδέας του «έθνους» —παράγοντα κοινωνικής σύνθεσης και πολιτισμικής εννοιοποίησης. Οι νέες μορφές συλλογικότητας, οι εκρήξεις πολυπλοκότητας και σύγκρουσης απαιτούν νέους τύπους πολιτικής σύνθεσης και διαφορετικές δομές διακυβέρνησης.

Σε αντίθεση με το φιλελεύθερο κράτος, το κοινωνικό κράτος δεν θεμελιώνεται πια σε αφηρημένες αρχές όπως «η γενική βούληση», το «κοινό καλό» κ.ο.κ., αλλά αποτελεί τη συνολική απάντηση στις νέες ανάγκες πολιτικής διεύθυνσης μιας πολυδιάσπαστης, ανταγωνιστικής και σύνθετης κοινωνικής δομής. Τη θέση των αφηρημένων διακηρύξεων παίρνουν τώρα ο κοινωνικός σχεδιασμός και το πολιτικό πρόγραμμα.

Η αυξημένη ικανότητα θεσμοθέτησης του κοινωνικού κράτους απορρέει από τις ίδιες τις ιδεολογικές και πρακτικές προϋποθέσεις που το θεμελιώνουν, και αποτελεί πρωταρχικό παράγοντα μετάφρασης του κοινωνικού σε χώρο νέου τύπου πολιτικών διευθετήσεων. Η κοινωνία παύει να προβάλλεται στη διάσταση μιας «ομοουσίας ολότητας» και εκλαμβάνεται τώρα στην αντικειμενικότητά της: ένα σύνολο δομημένο από ετερογενή μέρη, στα οποία πλέον αναγνωρίζεται κοινωνική και πολιτική υπηκοότητα.

Η θεσμική αναγνώριση του στοιχείου της ανταγωνιστικότητας σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, όχι μόνο δεν σήμανε όμως, την κατάτμηση/κατάλυση της κρατικής κυριαρχίας, αλλά σηματοδότησε την αναπαραγωγή της μέσα από ανέκδοτες διαδικασίες αυτονόμησης της πολιτικής εξουσίας. Παρά τη σταδιακή ανάμιξη του κρατικού στοιχείου με το κοινωνικό δια μέσου του ρόλου της διοίκησης από τη μια πλευρά και των πολιτικών κομμάτων, μαζικών οργανώσεων από την άλλη, η κοινωνία παραμένει α-πολιτική.

Οι κοινωνικές σχέσεις, είναι αλήθεια, επαναπολιτικοποιούνται και η ίδια η πολιτική αποκτά μια ευρύτερη κοινωνική διάσταση. Ταυτόχρονα όμως το κοινωνικό μεταφράζεται σε «πρώτη ύλη» κρατικο-πολιτικού διακανονισμού, ενώ η πολιτική μεταμορφώνεται σε ιδιαίτερη τεχνική διευθέτησης: ένα εξειδικευμένο πράττειν αποξενωμένο από «ιδιώτες».

Θεσμοθετείται έτσι μια πολιτική σφαίρα που επιτρέπει τόσο στην οργάνωση-διευθέτηση συμφερόντων και αιτημάτων από την μια, όσο και την κοινωνικοποίηση του πολιτικού ελέγχου δια μέσου της διάδοσης κατάλληλα επεξεργασμένων πληροφοριών και παραμορφωμένης γνώσης από την άλλη. Με άλλα λόγια στην αναγκαία αποκέντρωση της πολιτικής, στην αντικειμενική και οργανωμένη παρουσία των κρατικών πρακτικών σε κάθε κύτταρο της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας, αντιστοιχεί μια ενσυνείδητη πολιτικοποίηση κάθε μορφής ζωής σε μια κοινωνία εμπλουτισμένη με εκρηκτικές ποσότητες πληροφοριών και αρμοδιοτήτων. Ταυτόχρονα όμως αυτή η εξέλιξη υποβιβάζεται συνολικά σε νομιμοποιό στοιχείο της άμεσης παρέμβασης του πολιτικού συστήματος στην οικονομική διαδικασία

και στο σύνθετο των κοινωνικών σχέσεων¹⁹.

Οι αντιφάσεις τέτοιων διαδικασιών σκιαγραφούν μια παράδοξη κατάσταση στα πλαίσια του κοινωνικού κράτους, που φαίνεται να προωθεί και ταυτόχρονα να εμποδίζει την πραγμάτωση μιας κοινωνίας αυθεντικά πολιτικής. Στη συνταγματική πραγματικότητα του κοινωνικού κράτους αυτές οι αντιφατικές τάσεις εκφράζονται κατ' αρχήν σαν σύγκρουση μεταξύ των νομικοτυπικών εξουσιών και των πρακτικών αρμοδιοτήτων του κοινοβουλίου. Πράγματι, αν και το κοινοβούλιο εξακολουθεί να διατηρεί το νομοθετικό μονοπώλιο, τείνει να υποβαθμίζεται τόσο σε σχέση με τη διοίκηση, όσο σε σχέση με το ρόλο των πολιτικών κομμάτων.

Παράλληλα με τον κρατικό παρεμβατισμό στην οικονομία (στον οποίο δεν θα αναφερθούμε εδώ εμπεριστατωμένα), διακρίνουμε λοιπόν μια βαθιά διείσδυση του κράτους στην κοινωνία. Αυτή η διείσδυση δεν εξαντλείται πλέον στις γενικές λειτουργίες του δικαίου, και δεν εκδηλώνεται μόνο δια μέσου του χρήματος, αλλά συντελείται με μια νέα φόρμα-πολιτικής και με ένα σύνολο κατάλληλων μέσων, που αντιστοιχούν στην πολυπλοκότητα της τωρινής φάσης ανάπτυξης των καπιταλιστικών κοινωνικών σχηματισμών.

Βασικά στοιχεία αυτής της διεισδυτικής πολιτικής αποτελούν η διοίκηση από τη μια και τα πολιτικά κόμματα και οι μαζικές οργανώσεις από την άλλη. Η διοίκηση προβάλλεται, στην ιδεολογική της διάσταση, σαν ένας παράγοντας μετάφρασης του κράτους σε εργαλείο της κοινωνίας, πράγμα που εκδηλώνεται με το πλέγμα των δημόσιων υπηρεσιών. Το πολιτικό κόμμα και οι μαζικές οργανώσεις αντίθετα δεικνύουν (επίσης στην ιδεολογική προβολή τους), τη διείσδυση της κοινωνίας στο κράτος.

Στην πραγματικότητα το κοινωνικό και το πολιτικό στοιχείο υπόκεινται σε διαρκείς διαδικασίες επαναπροσδιορισμού των εύθραυστων ισορροπιών τους, σε ένα πλαίσιο αλληλεξάρτησης των αντίστοιχων χώρων τους. Το 'κοινωνικό' θεσμοθετείται σαν ετερογενές σύνολο και επαναπολιτικοποιείται σαν κοινωνική σχέση, αλλά μόνο στο μέτρο που μπορεί να αναχθεί σε μια εκλογικευμένη ή εκλογικεύσιμη διάσταση και, άρα, σε μια «ουσία», πολιτικά διευθετήσιμη. Το 'πολιτικό' ταυτόχρονα κοινωνικοποιείται, διαχέεται στην καθημερινότητα και στο πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων, αλλά αποκλειστικά σαν διακανονιστικός παράγοντας συμφερόντων και αναγκών.

Η κοινωνία, υποκείμενη σε μια βίαιη πολιτικο-διοικητική μετάφραση, αποβάλλει συστηματικά από το χώρο της τα πολιτικά περιεχό-

19. G. Rossi και V. Cesareo, *Welfare State, Problemi e alternative* Franco Angeli, Editore, Milano, 1982, σελ. 13 και 48.

μενα ολόκληρων διαφοροποιημένων υποτομών της κοινωνικής δράσης, τα οποία δεν μπορούν να εκφραστούν θεσμικά και να αποτελέσουν αντικείμενα πολιτικής διάρθρωσης. Η πολιτική, παράλληλα με την έννοια της διαδικασίας παραγωγής υποχρεωτικών αποφάσεων, παραμένει μονοπώλιο του κράτους, ενώ, σαν διαδικασία διευθέτησης, διαχέεται ακατάπαυστα στο κοινωνικό.

Σ' αυτό το αντιθετικό πλαίσιο οργάνωσης της δημόσιας σφαίρας, οικοδομούνται σήμερα οι σχέσεις μεταξύ πολίτη-πολιτικής-κράτους. Τα βασικά σημεία επαφής του σημερινού πολίτη με το κοινωνικό κράτος είναι η διοίκηση και το πολιτικό κόμμα. Στην πρώτη περίπτωση (η επαφή δια μέσου της διοίκησης), είναι άμεση και συνεχής. Στη δεύτερη, η συνάντηση του πολίτη με το κράτος δια μέσου του πολιτικού κόμματος, είναι έμμεση και περιοδική.

Η γραφειοκρατική διοίκηση αποτελεί την καθημερινή εξάσκηση της πραγματικής εξουσίας του κράτους²⁰. Φυσικά, σε τυπικό νομικό επίπεδο η διοίκηση προβάλλεται σαν μια απλή εκτέλεση του νόμου, υποκείμενη δηλαδή σε νομικά κριτήρια. Αντικειμενικά όμως διατηρεί ένα ψηλό βαθμό κυριαρχίας και δυνατότητα πρωτοβουλίας.

Με το διευθετητικό-διοικητικό της νόημα, η κρατική πολιτική καθίσταται υλικά παρούσα μέσα στο πλαίσιο των πολιτικοποιημένων κοινωνικών σχέσεων, ενώ ταυτόχρονα παρουσιάζεται «ουδέτερη», και «μη πολιτική». Η διοικητική πολιτική συνδέεται με το πλέγμα εγγυήσεων των ιδιαίτερων συμφερόντων, ενώ ταυτόχρονα σκιαγραφεί έναν ορίζοντα προβλημάτων και ιδιαίτερων πρακτικών, που παραμένει αδιόρατος και ακατανόητος για το μέσο πολίτη.

Στο μέτρο που το διοικητικό κράτος γίνεται ο κεντρικός εκπονητής και εγγυητής ταυτόχρονα του συνολικού κοινωνικού σχεδιασμού νομιμοποιείται αυτόματα και η ύπαρξη μιας ολικής γνώσης των προβλημάτων και μιας εξειδικευμένης πρακτικής, που δεν μπορούν παρά να αποτελούν κρατική γνώση και πράξη.

Ο διαχωρισμός της πολιτικής από τη μάζα των πολιτών, εκδηλώνεται, όχι πια δια μέσου δικαιικών φορμαλισμών, αλλά, με την ιδιαίτερη τεχνικοποίηση της πολιτικής. Από «τέχνη» η πολιτική μεταφράζεται σε εξειδικευμένες τεχνικές διοίκησης και διευθέτησης, ενώ τα σύγχρονα υποκείμενα της πολιτικής μεταμορφώνονται σε «ειδικούς τεχνοκράτες».

Το στοιχείο της επάρκειας των κρατικών πρακτικών κερδίζει έδαφος σε βάρος των αρχών της δημοκρατικής συμμετοχής και ανά-

20. Max Weber, *Burocrazia, razionalità e politica* στο *La burocrazia*, κείμενα με την επιμέλεια των Franco Ferraresi και Alberto Spreafica, Bologna, Il Mulino, 1975, σελ. 127.

γεται σήμερα σε βασικό κριτήριο αξιολόγησης και νομιμότητας του welfare state. Στα πλαίσια του κοινωνικού κράτους, οι αντικειμενικοί χώροι άμεσης πολιτικής πρωτοβουλίας των μαζών, περιορίζεται από το γραφειοκρατικό-διοικητικό χαρακτήρα της πολιτικής. Τα κοινωνικά αιτήματα και οι πολιτικές διεκδικήσεις των πολιτών υπόκεινται σε μια διοικητική μετάφραση και υποβαθμίζονται σε ένα σύνολο συντεχνιακών και επαγγελματικών διεκδικήσεων.

Ότι απομένει, το δικαίωμα της ψήφου, εξαντλείται σε μια περιοδική παρουσία μιας πολιτικής διάστασης του κοινωνικού και υποβαθμίζεται σε ένα απλό λειτουργικό παράγοντα του πολιτικού συστήματος. Το πολιτικό κόμμα, από παράγοντα κοινωνικοποίησης της πολιτικής αποκτά τη διάσταση ενός γραφειοκρατικού μηχανισμού, αντικειμενικά αυτόνομου από τη μάζα των πολιτών, με τους οποίους έρχεται σε επαφή μέσα από την προπαγάνδα, διαμέσου του δικού του «οράματος για τον κόσμο» και με ένα σύνολο συμβόλων και κωδίκων επικοινωνίας.

Με το πέρασμα από το φιλελεύθερο κράτος δικαίου στο κοινωνικό κράτος των ημερών μας αλλάζει ριζικά η σχέση του πολίτη με το κράτος, ενώ διαφοροποιούνται σημαντικά οι διαστάσεις και τα περιεχόμενα της ίδιας της πολιτικής. Εκείνο όμως που παραμένει σαν μια ιστορική συνέχεια είναι η πολιτική εξουδετέρωση της μάζας των πολιτών. Διαφοροποιούνται βέβαια τα μέσα και οι μέθοδοι καθήλωσης του πολίτη, όπως διαφοροποιούνται και τα ίδια τα περιεχόμενα της εξουδετέρωσής τους.

Στη φιλελεύθερη κοινωνία η εξουδετέρωση συνέπιπτε με την άμεση από-πολιτικοποίηση του «φιλελεύθερου-οικονομικού» ατόμου, με την ιδιωτικοποίηση των κοινωνικών σχέσεων και τον δικαϊκό τεχνικισμό-φορμαλισμό. Στη σημερινή, πολιτικά υποβασταζόμενη κοινωνία, επαναπολιτικοποιείται βέβαια η κοινωνική σχέση, καθώς η πολιτική διαχέεται σε όλους τους τομείς της κοινωνικο-οικονομικής ζωής, αλλά η εξουδετέρωση της μάζας των πολιτών συνεχίζεται. Κυρίως αυτή σήμερα συμπίπτει με την τεχνικοποίηση της πολιτικής και τις ιδιαίτερες εξειδικεύσεις της διοίκησης.

